

SZABÓ IMRE: A JOGSZABÁLYOK ÉRTELMEZÉSE*

BUZA LÁSZLÓ

Szabó Imre munkájának megjelenése nagy jelentőségű esemény. A jogszabályok értelmezésének kérdése döntő jelentőségű az elméleti és gyakorlati jogászok számára egyaránt. A munka igen meggyőzően fejti ki, hogy a jogszabályok értelmezése a jogalkalmazásnak egyik mozzanata. Ez kétségtelenül így van. De bizonyos értelemben a jogszabályok kialakulásának záró mozzanata is. A jogszabályok az értelmezés útján nyerik meg azt a tartalmat, amellyel az életben érvényesülnek. A jogértelmezés helyességétől vagy helytelenségétől függ, hogy a jogszabályok mennyire képesek betölteni társadalmi feladatukat,

A jogértelmezés kérdésének nemcsak a jogalkotó és jogalkalmazó jogászok szempontjából van jelentősége: a jogtudomány művelőinek tevékenysége nem szakadhat el a jogalkotástól és a jogalkalmazástól. A jogértelmezés kérdésének ezért számukra is közvetlen jelentősége van. De jelentősége van a problémák helyes feltevésének és megértésének a jogi oktatás terén is. Kívánatos, hogy a kezdő jogászok mindjárt tanulmányaik kezdetén tiszta képet kapjanak az idevonatkozó kérdésekről.

Szabó Imre könyve nemcsak tárgyánál fogva nagy jelentőségű, hanem belső értékénél fogva is. A szerző világos rendszerbe foglalja a jogértelmezés összes problémáit s azokat a vonatkozó irodalom nagyon gondos bemutatásával tárgyalja. A munka újszerűen veti fel a kérdéseket s azoknak önálló szelvényben való tudományos feldolgozását adja, ez a munkát különösen becsessé teszi.

A könyv a szocialista jog szempontjából foglalkozik a jogértelmezés problémáival, ennek nagy jelentősége van a magyar szocialista jog kialakulása, illetőleg továbbfejlesztése szempontjából.

Nagyon kívánatos, hogy a könyvvel a magyar jogászok kivétel nélkül megismerkedjenek. Ennek legalkalmasabb formája az, ha a könyvet minél szélesebb körben megbeszélés és vita tárgyává teszik. Ilyen vita hangzott el

* Szabó Imre: *A jogszabályok értelmezése*. (Közigazgatási és Jogi Könyvkiadó. Budapest, 1960. 618 lap.)

az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karán, amelyről a Jogtudományi Közlöny számolt be.¹ Ilyen megbeszéléseket és vitákat kellene tartani a gyakorlati jogászoknak is, mégpedig lehetőleg nem a könyv egészéről, hanem annak egyik vagy másik problémájáról. Ez megkönnyítené a könyv megfelelő részének alaposabb megismerését.

A könyv megjelenésének nemzetközi jelentősége is van. Amint Szabó Imre kifejti, ha a jogértelmezés egyes részletkérdéseit a pozitív jog szabályozza is, maga az egész probléma a jogelmélet körébe tartozik. A könyv jelentősége ennek következtében nem szorítkozik kizárólag a magyar jog területére, hanem a szocialista államok szempontjából általános jelentősége van. Ez a jelentősége annyival inkább nagy, mert ha a szocialista jogi irodalomban elsősorban a szovjet jogi irodalomban jelentek is meg kisebb-nagyobb tanulmányok a jogértelmezés egyes kérdéseiről, maga az egész probléma a szocialista irodalomban ilyen széleskörű és alapos kifejtésben még nem részesült.

De jelentősége van a könyvnek a burzsoá jogászok szempontjából is. Azok a burzsoá jogászok, akik nem adták oda teljesen magukat a kommunizmus elleni küzdelem szolgálatába, e könyv alapján megismerhetik a szocialista jog lényegét és szellemét. Ha nem remélhetjük is azt, hogy a könyv egyszeri elolvasása után meggyőződnek a szocialista jog magasabbrendűségéről, az a határozott kritika, amelyben Szabó Imre a burzsoá jogot részesíti, minden bizonnyal gondolkozásra fogja indítani őket.

A könyv elég részletes orosz és francia nyelvű rezümét közöl, amely a külföldi jogászok számára is képet ad a könyv tartalmáról. Megérdemelt hatást azonban külföldön csak úgy tudna elérni, ha legalább egy világnyelven is publikáltatnék. Az idegen nyelvű kiadás megjelenése közelebb hozná egymáshoz nyugat és kelet jogászait, ez jó hatást gyakorolna a két tábor közötti közeledésre s így külpolitikai szempontból is jelentősége volna.

A könyv öt fejezetre oszlik. I. A jogszabályértelmezés történetisége és fogalma. (Bevezetés) (7—94. lap.) II. A jogszabályértelmezés módszere (97—236. lap). III. Az értelmezés eredménye (239—325. lap). IV. A joghézag és az analógia (329—450. lap). V. Az értelmezés fajai (453—544. lap).

A könyv a már említett rezüméken kívül részletes név- és tárgymutatót is tartalmaz, ami a rendkívül gazdag anyagban való tájékozódást nagyon megkönnyíti és fontos útmutatást ad a kérdéssel foglalkozó irodalomra, mégpedig nemcsak a szocialista, hanem a burzsoá irodalomra vonatkozólag is.

A könyv a jogértelmezés fogalmát a következőképpen állapítja meg: „A marxista-leninista állam- és jogelmélet alapján a szocialista jog szabályainak értelmezése alatt azt a jogi műveletet kell érteni, amely a jogalkalmazás

¹ Molnár József: Szabó Imre: A jogszabályok értelmezése című művének vitája az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karán. Jogtudományi Közlöny, XVI. új Évf. 1961., 423—429. l.

elemeként, annak számára s azzal összefüggésben a megismerés dialektikus-materialista módszere segítségével feltárja a munkásosztálynak, a dolgozóknak végső fokon a szocialista termelési viszonyok által meghatározott és a szocialista állam akarataként megjelenő, a szocialista jogszabályokban kifejeződő akaratát s ehhez képest megállapítja a szocialista jog szabályainak, mint kifejezési formának teljes vagy teljesebb, történetileg kötött tartalmát” (94. lap). Megállapítja a szerző, hogy a jogszabályértelmezés szocialista viszonyok között történetileg, társadalmilag meghatározott tartalmat nyer. Ez az új tartalom természetesen nem abban áll, hogy az merőben eltér az értelmezés korábban ismert minden elemétől. De a jogrendszer alapjául szolgáló új termelési és társadalmi viszonyok, illetőleg a szocialista jognak a szocialista termelés és osztályviszonyok által meghatározott új jellege új módon határozzák meg az értelmezés társadalmi szerepét a szocialista jog alkalmazásában (23. lap). A szocialista államok jogértelmező gyakorlata és jogértelmezési elmélete szükségszerűen szembekerül a kizsákmányoló államok jogértelmező gyakorlatával és elméletével, ha egymásba való átmenetükben jelentkeznek is közös elemek. A burzsoá államokban a jognak az uralkodó osztály akaratát olyan formában kell kifejeznie, amely elrejtje ennek az akaratnak osztályjellegét. A burzsoá jogalkalmazó jogtudatának éppen abban jut nagy szerepe, hogy ezt az osztályuralmat feltárja és érvényesítse. Ez a burzsoá jogértelmezésnek önkényes, voluntarisztikus vonást ad, a törvény szövegétől való elrugaszkodásra vezet, mely egyébként az idő múlásával mind nagyobb mérvű lesz (24—25. lap).

Ezzel szemben szocialista viszonyok között az értelmezési tevékenység számára valóban *csak* az értelmezés marad feladatul, azaz a jogszabálynak a törvényhozó akaratával megegyező értelmezése, a törvényhozói akarat és a dolgozók akarata közötti megegyezés feltárása, a törvényt szövegnek a valóságos akaratra támaszkodó és az értelmezési módszerek segítségével való pontossá vagy pontosabbá tétele.

Ebből a szemszögből nézve az értelmezés szerepe tehát a szocialista viszonyok között csökken, más szempontból azonban a burzsoá rendszerben betöltött szerepéhez képest növekszik is. A szocialista törvényesség elvéből folyik, hogy a szocialista jog alkalmazása során a munkásosztály, a dolgozók törvényes formában kifejezett akaratának teljes mértékben érvényre kell jutnia. A szocialista állam ennek érdekében elmélyült tudományos alapon álló vizsgálódást igényel az értelmezőtől, amely nem ragad meg a felületen, nem áll meg a törvény szövegénél, sem a jogszabály, vagy akár az önmagában szemlélt jogrendszer határánál. A szocialista rendszerben az értelmezőnek többet kell megtudni a jogszabályról, mint amennyivel a burzsoá értelmezés megelégedett (26—29. lap).

Jogszabályértelmezésről szocialista viszonyok között két vonatkozásban kell beszélnünk. Egyrészt a szocialista jogszabályok értelmezésének általános törvényszerűségeiről és vonásairól, a másik oldalon az egyes szocialista álla-

mokban érvényesülő értelmezési rendszerről. E különös szabályok sem önkényesek, hanem az adott szocialista jogrendszer konkrét adottságaival függenek össze. Minden szocialista jogrendszerre nézve szükségszerűen azonos a jogszabályértelmezés tudományos fogalma, aminthogy lényegileg azonos az értelmezés társadalmi-jogi szerepe is. Az értelmezés módszerére nézve is csak egyetlen helytálló álláspont képzelhető el minden szocialista jogrendszerben, mégpedig az, amely a dialektikus-materializmuson alapszik. Elvileg egységnek kell lenni minden szocialista államban az értelmezés lehetséges eredményét, terjedelmét illető felfogásnak is. Természetszerűleg eltérőek lehetnek a jogszabály értelmezésére jogosult szervek s ennek megfelelően az értelmezés fajait illető álláspontok. Ezekhez a megállapításokhoz fűzi a szerző azt a célkitűzését, hogy az értelmezés kérdését egyrészt a szocialista jogszabályértelmezés elméletének és éppen a szocialista jogszabályok értelmezésének kérdéseként tárgyalja, másrészt pedig, mint a magyar népi demokratikus jogszabályainak értelmezését elemzi.

A jogszabályértelmezés és a jogalkalmazás című fejezetben megállapítja a szerző, hogy a jogalkalmazás *jogszabály* alkalmazását jelenti egyedi viszonyokra; ahhoz, hogy a jogszabályt alkalmazni lehessen, nyilvánvalóan ismerni kell annak tartalmát. A jogszabályban foglalt magatartási szabály feltárásának mindig valamely konkrét magatartásra kell vonatkoznia, ennek következtében a jogszabályértelmezés mindig a jogalkalmazással függ össze, annak eleme, annak egyik szakasza; a jogszabály tartalma valamely konkrét magatartáshoz viszonyítva válik megállapíthatóvá. Ebben az összefüggésben mellékes, vagy legalábbis másodrendű kérdés, hogy a jogszabályértelmezés *gyakorlati* jogalkalmazás terén történik-e vagy elképzelt tényállásokra vonatkoztatva. (Pl. a jogtudomány által adott értelmezések során, vagy a jogszabály gyakorlati alkalmazásba vételét megelőző hivatalos magyarázatoknál.) A jogszabályértelmezés erről az oldalról szemlélve sem jelenti tehát a jogszabálynak önmagában valamiféle belső tartalmából való, az egyedi jogalkalmazási esetektől elvonatkoztatott megértését (62. lap).

A jogértelmezés másik feladata annak az akaratnak s egyben annak a célnak a feltárása, amelyet a törvényhozói akarat elérni kívánt. Az értelmezésnek ily módon a gyakorlati jogalkalmazás a próbája, mert a gyakorlat bizonyítja, hogy a jogszabály hatására olyan viszonyok jönnek-e létre, mint amiket a jogalkotó akart, illetőleg a jogalkalmazási gyakorlat ilyenekre vezet-e? A jogalkalmazás elsőrendű szerepet játszik a jogértelmezés tartalmi fejlesztésében, a jogszabály minél teljesebb tartalmának feltárására irányuló tevékenységben, de nemcsak ebben. Ha ugyanis a jogalkalmazás során kiderül, hogy a jogszabálynak eredetileg vagy a fejlődés során tulajdonított értelem a gyakorlatban olyan következményekre vezet, amelyek nem felelnek meg a törvénnyel elérni kívánt általános célkitűzésnek, vagy pedig nem vezetnének a törvénnyel biztosítani szándékolt különös eredményre, a jogalkalmazás

menetében végzett értelmezés tapasztalatai felvetik a jogszabály módosításának vagy hatályon kívül helyezésének szükségességét is (63—64. lap).

A társadalmi viszonyok alakulása bizonyos mértékben és keretek között befolyásolja, alakítja a jogszabály tartalmát, alkalmazási körét, tehát a jogszabályértelmezés eredményét. A jogszabály hat az egyedi viszonyok alakulására, de a viszonyok a társadalmi fejlődés törvényszerűségei szerint változnak, új megjelenési formát is kapnak, új, előre nem látott magatartási elemek vagy tevékenységi formák alakulnak ki, s ezek visszahatnak a jogszabályra, befolyásolják, gazdagítják, bővítik, sokoldalúbbá teszik a jogszabály tartalmát, melyet az értelmezéssel fokozatosan fel kell tárni. Ez a gazdagítás és bővítés azonban mindig csak viszonylagos, mert maga a jogszabály egyben határt is szab ennek. A törvényhozó gyakran kifejezett pozitív jogi rendelkezésekkel igyekszik irányt szabni annak a befolyásnak, melyet a jogalkalmazás gyakorolhat az értelmezési gyakorlatra; a jogszabály alkotója pozitív vagy negatív rendelkezésekkel akarja bizonyos esetekben megakadályozni, hogy a jogszabálynak az alkalmazás során a törvényhozó akaratával ellentétes értelmet tulajdonítsanak (64. lap).

A szocialista jogelmélet nem tagadja a jogértelmezést s egyben a jogalkalmazást illető, az egész jogrendszert átható tartalmi-jogpolitikai elvek, bizonyos jogi alapelvek létét, sőt szükségességét sem. E kérdésben sem követheti azonban a különböző burzsoá irányzatokat. A szocialista jogban az ilyen irányelveket és alapelveket nem rejtik elvont, öröknek feltüntetett jogcímek mögé; ezeknek az elveknek társadalmi gyökerét tudományosan ki lehet mutatni; ezek a munkásosztály tudományos alapon kidolgozott politikájának jogpolitikai vetületei, következményei (71. lap). Az általános jogi elveket meg kell különböztetni a jogpolitikai elvektől. Míg az előbbiek a tételes jog részét alkotják s a jogalkalmazás számára tartalmazznak alapelveket, a jogpolitikai elvek tágabb körűek. Annak a tevékenységnek az irányát határozzák meg, amelyekkel az uralkodó osztály a maga törekvéseit a jog eszközeivel igyekszik előmozdítani. A szocialista állam jogpolitikai elvei tehát a szocializmus építésének szolgálatában állnak. Egyaránt irányadók a jogalkotásra és a jogalkalmazásra, sőt irányt szabnak a jog tudományos művelésének is. Ez a tény nagyon világosan kifejezésre jut azokban a megállapításokban, amelyeket a könyv a kommunista és munkáspártok vezető szerveinek határozataival kapcsolatosan megállapít.

A *jogszabályértelmezés módszerére* vonatkozó fejezet megállapítja, hogy a szocialista országban a jogszabály értelmezésénél alkalmazandó dialektikus-materialista módszer egyrésztől abban különbözik alapvetően a burzsoá jogértelmezési módszerektől, hogy a jogszabályt a jogfejlődés menetében s annak ellentmondásaival összefüggésben szemléli, másrésztől pedig alapvető kérdésként vizsgálja a jogszabály és a jogrendszer összefüggését és bonyolult kölcsönhatását más társadalmi jelenségekkel, elsősorban a termelési viszo-

nyokkal. A különbség nem a módszer mozzanatainak újféle megjelenésében, hanem már a burzsoá jogtudomány által is jelzett mozzanatok alapvetően új tartalmában és ezeknek az elemeknek, mozzanatoknak egymáshoz való összefüggésében fog megmutatkozni (114—115. lap).

A könyv az értelmezésnek négy fajtát különbözteti meg: a nyelvtani, a logikai, a rendszertani és a történeti elemzést. Megállapítja, hogy az értelmezés nyelvtani és formális logikai módja az értelmezési művelet alsóbb, alacsonyabb, a rendszertani és a történeti értelmezés viszont második, magasabb foka, ez utóbbiak útján megismerhetők a jogszabály távolabbi összefüggései; a jogszabályt itt már nem önmagában nézzük, hanem mint a jogrendszer részét, továbbá, mint a gazdasági tartalom formáját, mint a jogi felépítmény részét más társadalmi viszonyokkal összefüggésben történetiségében, fejlődésében (229. lap). E módszertani elemek alkalmazásában van bizonyos egymásutáni-ság. Ez azonban nem jelenti azt, mintha bármely elem, vagy néhány elem önmagában alkalmas lehetne a jogszabály tartalmának feltárására, avagy a következő elemre csak akkor kerülhetne sor, ha az előző nem vezetett eredményre. Eredményre csak a teljes módszer vezethet.

A nyelvtani értelmezés kérdésével kapcsolatban vizsgálja meg a következő két kérdést: *a)* van-e, lehet-e a köznapi szavaknak sajátosan jogi jelentése, *s b)* hogyan nyúljunk a jogi műszavak kérdéséhez. A köznyelv szavainak sajátos „jogi” értelemben való használata alapján szoktak úgy beszélni a „jogi” nyelvről, mint valami „szakmai” nyelvről. Megállapítja, hogy az ilyen „jogi nyelvbeli sajátosságok” ellen küzdeni kell: amilyen mértékben megszűnik a jog különállása a néptől, olyan mértékben tűnnek el a „jogi nyelv” nyomai is törvénytársainkból. A törvényeket a dolgozók államában abból kiindulva szerkesztik, hogy azokból mindenki megismerhesse a kötelező magatartási normákat (131—132. lap). A szerzőnek igaza van, külön jogi műnyelv nincs, csak arról van szó, hogy a jogi szövegnek különös szabatosságra és egyértelműségre kell törekednie.

A szerző szerint lehetőség szerint el kell kerülni, hogy a köznyelvben is használatos szavakat azok mindennapi értelmétől ellenkező vagy attól lényegileg eltérő értelemben használjuk.

A szerző szerint fel lehet vetni azt az igényt, hogy a szavakat (még a terminus-technikusokat is) a különböző törvényekben, de a különböző jogágakban is lehetőleg azonos értelemben használják (132. lap). Ez az igény nem minden esetben és nem szükségképpen nyer kielégítést. A jogértelmezés feladata annak megállapítása, hogy egy konkrét helyen a jogalkotó a terminus-technikust nem különleges tartalommal alkalmazta-e?

A történeti értelmezés lényegesen mást jelent a burzsoá és a szocialista jogban. A pandektistáknál a történeti értelmezésnek azt kellett napvilágra hoznia, hogy a törvényhozó milyen változást akart előidézni, mi újat kívánt a fennálló joghoz képest hozni. Ez a felfogás szorosan a jogrendszeren belül

maradt, eszerint az értelmezés történeti módja a régi és az új törvény szembeállítását s abból a jogra levont következtetéseket jelentette (200. lap). Ez a felfogás az új jogszabályt bizonyos fokig a régihez köti, tulajdonképpen a jogfolytonosságot hangsúlyozza s ilyen értelemben a történetit a múlt megőrzéseként fogja fel.

Ezzel szemben a szocialista jogelmélet éppen ellenkezően azt hangsúlyozza, hogy az új jogszabályok új viszonyok termékei, az új viszonyok s az azokat kifejező új jogszabályok a réginek a tagadását jelentik, vagyis elszakadást a régitől. A régi és az új valaminő közelítő vagy visszamutató „jogfolytonossági” összehasonlítása a jogfejlődés és a társadalmi fejlődés lényegének félreismerését jelentené (202. lap).

A szocialista elméletben a „történeti” értelmezés nemcsak nem korlátozódik a törvény keletkezésének elemzésére, de nem elégszik meg önmagában az állami akarat vizsgálatával sem, hanem emellett a dolgozók osztályakarátának megvilágítására irányul, azokat az okokat, végső fokon azokat a gazdasági viszonyokat is feltárja, amelyek ezt az akaratot végeredményben meghatározták (222. lap).

A „történeti” értelmezés annak megállapítását is jelenti, hogy hogyan „fejlődött”, gazdagodott a jogszabály tartalma annak megalkotása óta éppen az értelmezés útján. A jogszabály új konkrét viszonyokkal kerül szembe, a történeti fejlődés során tartalma bizonyos mértékig bővül vagy szűkül. A jogszabály tartalmának értelmezés útján való ez a teljesebbé tétele természetesen csak a törvényhozó akaratának megfelelő irányban történhetik (223—224. lap).

Az *értelmezés eredményéről* szóló III. fejezet megállapítja, hogy az értelmezési művelet által végzett feltáró munka, melynek célja a jogszabály teljes vagy teljesebb tartalmának megállapítása, adja az értelmezés *eredményét* (239. lap). Az értelmezés (eltekintve bizonyos technikai hibák, elírások, pontatlanságok, következtelenségek stb. feltárásától) megerősítő, megállapító, vagyis csak deklarálja azt, ami a törvényben benne van. Ám ugyanakkor e végső eredmény azáltal, hogy a törvényhozó akaratának feltárása alapján s az egyéb műveletek eredményeképpen többet mond a törvény tartalmáról, egyben mást is jelent, mint a kezdeti megállapítás, ez a más a törvénytörvény első észlelésétől akár negatív, akár pozitív eltérő — azaz vagy a törvény kiterjesztésének vagy pedig megszorításának tűnik (241. lap).

A burzsoá jogi irodalom az értelmezés eredményével összefüggő kérdést általában úgy teszi fel, hogy lehet-e s ha igen, hogyan, milyen okból és milyen érveléssel eltérni a jogszabálytól vagy legalábbis annak szövegétől s a gyakorlat követelményeinek nyomása alatt általában a kiterjesztő, illetőleg megszorító, de különösen a kiterjesztő értelmezés fogalmának tágítása irányában haladt és halad. Ezzel szemben a szocialista jogtudomány nyomatékosan hangsúlyozza, hogy szembe kell szegülni az elméletben és a gyakorlatban a jogszabály tartalmának bármiféle önkényes kiterjesztésével, mert ez sérti a szocialista

törvényességet, kétségessé teheti a szocialista törvények érvényességét (242—243. lap).

Az értelmezés eredményének vizsgálata során felmerülő főkérdés annak megállapítása, hogy mihez képest lehet a törvény tartalma szélesebb vagy szűkebb. A szerző meggyőzően fejt ki, hogy a törvény tartalma általában az értelmezési művelet második szakaszában bővül vagy szűkül lényegesen az elsőhöz képest. Aligha lehet kétséges, hogy a jogszabály tartalma a gondos vizsgálat eredményeként inkább pozitív elemekkel gazdagszik, semmint negatív elemekkel. Ez társadalmilag, történelmileg is szükségszerű: a társadalom gazdasági fejlődése, az életviszonyok alakulása — mint Engels mondja — „a gazdasági továbbfejlődés hatása és kényszerítő ereje áttöri a jogszabály adott kereteit, új viszonyokat hoz létre, új helyzetet teremt”. A kiterjesztő értelmezésnek itt van a tulajdonképpeni társadalmi lényege; jelentős az a kiterjesztés is, amely nem a jogszabályoknak a fejlődő új viszonyokkal való összevetéséből adódik, társadalmilag mégis az a fontosabb eset, amikor a jogszabály új viszonyokkal kerül egybe. Egyben azonban itt merül fel annak a nagyobb veszélye is, hogy átlépi az értelmezés határait és értelmezéssel oldják meg azt, ami pedig azzal meg nem oldható. A határ itt nyilvánvalóan az, hogy megállapítható-e a törvényhozó általános akarata vagy sem (301. lap).

A IV. fejezet a *joghézag és az analógia* kérdésével foglalkozik. A jogalkalmazás gyakorlatában előfordul, hogy a jogalkalmazó elé kerülő valamely esetben nem áll rendelkezésre olyan jogszabály, amely az adott esetre kifejezetten vonatkoznék, s a jogalkalmazó azért nem tud az ügyben dönteni, noha valamilyen oknál fogva döntenie kellene. Ilyenkor a jogirodalomban joghézagról szoktak beszélni.

A joghézag körüli vita a burzsoá irodalomban akkor vált élessé, a gyakorlati jogéletet közvetlenül érintővé, amikor a kapitalizmus fejlődése teljesen új problémákat vetett fel, melyek a fennálló jog alapján tulajdonképpen nem lettek volna megoldhatók. A joghézag kérdése ily körülmények között harci kérdéssé vált, az elmélet és gyakorlat előterébe kerül s ezen az elismert, sőt túlhangsúlyozott hézagon keresztül kellett a bírácoknak úgyszólván becsempészniök a jogrendszerbe mindazt az újat, amit az imperializmus szakaszában levő burzsoázia követelt (337. lap).

A szocialista jogi irodalomban a joghézag kérdése természetesen másképpen jelentkezik: nem jogpolitikai céllal merült fel és elismerésére nem célszerűségi szempontok vezettek.

Egyetlen kódex sem láthatja előre az élet jelenségeinek sokféleségét, nem foghatja át a szabályozandó, de pontosan előre még meg nem állapítható viszonyokat. Ezért a hézagok a jogban elkerülhetetlenek. Az olyan állásfoglalás, amely valamely jogilag nem szabályozott, tehát a jog által egyáltalában nem érintett viszony jogi szabályozását kívánja s ennyiben a fennálló jogrendszer megváltoztatására vagy kiegészítésére törekszik, azaz a „non jus”

területéről javasol bevonni a „jus” területére bizonyos magatartást, olyan jogpolitikai állásfoglalás, amely kétségtelenül a fennálló jog bizonyos kritikáját foglalja magában, de egyáltalában nem azon az alapon, hogy a jogrendszerben hézag van (364. lap).

A joghézagot abban az értelemben kell felfogni, hogy az a „jus” területén meglévő vagy támadt hézagot jelenti. A joghézag a pozitív jognak olyan hiányossága, amely ugyancsak a pozitív jogrendszerből analógikus következtetések útján elvileg kitölthető, ha ezt a kitöltést a pozitív jog nem tiltja.

A joghézag a tételes jog jelensége, azon belüli jelenség (nem pedig a non jus területéről való). A jogalkotó szándéka elvileg valamely társadalmi viszony bizonyos átfogóbb szabályozására irányul — s ez félreérthetetlenül megállapítható. Ám ezt a viszonyt nem szabályozza teljességgel: valamely megjelenési formájának szabályozása elmaradt vagy azért, mert a törvényhozó ezt a jogalkotáskor elmulasztotta, vagy azért, mert az adott viszonyoknak ez a megjelenési formája később, a társadalmi és jogfejlődés során jelent meg. Ehhez képest szokták megkülönböztetni az elsődleges és másodlagos, a primér és szekundér joghézagot. Ez a megkülönböztetés azonban nem megfelelő. Helyesebb eredeti és később támadt joghézagról beszélni (336. lap).

Az analógia megengedettségehez vagy tilalmához képest (ami pozitív jogi kérdés) vannak a jogrendszerben kitölthető hézagok és vannak ki nem tölthető, azaz csak a jogalkotó által kitölthető hézagok. A gyakorlatban a kiterjesztő értelmezés és a joghézag (illetve analógia) közel járnak egymáshoz. A kétfajta jelenség összehasonlítása és szembeállítása útján elvileg a kettőt mégis el lehet határolni egymástól. Az analógia lényege nem egy adott jogszabály tartalmának a kiterjesztése, hanem a joghézag feltárása, vagyis a közvetlen szabályozás hiányának a megállapítása (371. lap).

A jogi irodalom a jogi analógiának két fajtáját különbözteti meg: a törvényanalógiát és a joganalógiát. A burzsoá irodalomban a megkülönböztetés általános indoka az, hogy törvényanalógiánál egy adott jogtételt alkalmaznak valamely más tényállásra, míg a joganalógiánál a jogtételek egy bizonyos szisztematikus csoportját, a jogtételek sokaságát használják fel, vagy általános jogtételeket alkalmaznak más jogterületen vagy más tényállásra (409. lap).

A szocialista jogtudomány az analógia kettéosztását, de különösen a joganalógiát illetőleg még nem foglalt véglegesen állást. Az analógia alkalmazásánál megkülönböztetést lehetne tenni aszerint, hogy ugyanazon jogintézmény körébe tartozó tényállásról van-e szó. Bizonyos választóvonalat lehet húzni az analógia szintje alapján. Ebből kiindulva a törvényanalógia nem abban különbözik a joganalógiától, hogy az előbbinél pozitív jogi normát alkalmaznak analógikusan, míg az utóbbinál a pozitív normákból képzett, bennük kifejezett, vagy akár a pozitív jogtól független jogelvet. A kettéosztás alapja az lenne, hogy honnan vesszük az analógikusan alkalmazott jogszabályt. Joganalógiának nevezhetnénk esetleg azt az esetet, amikor a „kölcsonvétel” távolabb-

ról, mégpedig más jog területéről történik. A kettéválasztásnak itt van bizonyos értelme. Ez a kettéosztás fontos és hasznos, de mégsem lehet alapja a törvényanalógia és a joganalógia megkülönböztetésének. Ahhoz képest, hogy a törvényanalógiánál honnan vevődik az analógikusan használt jogszabály, a törvényanalógiának két fajáról szólhatunk: a közvetlen és a közvetett törvényanalógiáról (424—425. lap). Ha az analógia a jogban — feltéve, hogy e fogalmat tudományos értelemben használjuk — tényleg mindig csak törvény, törvényes rendelkezés, tehát a pozitív jog valamely tételének analógikus értelmezését jelenti. Minden analógia a jogban *csakis törvényanalógia lehet* (419—420. lap).

Az utolsó fejezet az *értelmezés fajairól* szól s annak három fajtáját különbözteti meg: a jogszabályi értelmezést, a jogalkalmazási értelmezést és a jogirodalmi értelmezést. A jogszabályi jogértelmezés legkevesebb problémát felvető esete az autentikus értelmezés, vagyis az a jogszabályban foglalt értelmezés, amelyet maga a jogszabályt kibocsátó szerv ad az általa kibocsátott jogszabályhoz. Az autentikus értelmezés elvileg minden jogalkotó szervet megillet; saját jogszabályainak értelmezéséhez a jogalkotó szervnek nincs szüksége semmiféle törvényi vagy jogszabályi felhatalmazásra (526. lap).

A jogszabályértelmezés másik fajtája az alacsonyabb jogalkotó szervek által magasabb szervek jogszabályait illetőleg adott értelmezés, vagyis valamely jogszabálynak alacsonyabb rangú jogszabállyal való értelmezése. Ennek a szocialista országokban általában előforduló s rendszerint jogilag is szabályozott esete a legfőbb államhatalmi szerv elnökségei részére biztosított jogkör a törvények értelmezésére (526. lap).

A jogszabályértelmezés harmadik esete, amikor magasabb rangú jogszabály értelmez alacsonyabb rangút. Gyakorlatilag azonban ez alig fordul elő, mert az alacsonyabb szerv utasítható megfelelő értelmezési aktus kibocsátására, illetőleg ha szükséges, a kérdéses jogszabály módosítására; esetleg maga a magasabb szerv vonja magához a kérdés szabályozását és maga bocsát ki az egységes szabályozás érdekében új jogszabályt (528. lap).

A jogalkalmazó jogértelmezés eltér a korábban bírónak nevezett értelmezési fajtától. Az eltérés először is terjedelmi. Itt ugyanis, amint az elnevezés változása is mutatja, már nemcsak egyetlen jogalkalmazó szerv értelmezéséről van szó, hanem minden jogalkalmazó szervéről: tehát a bíróról és az államigazgatási jogiról egyaránt. A jogalkalmazási jogértelmezés általános megjelenési formája a joggyakorlati értelmezés. Ez sem tartalmilag, sem formailag nem tartalmaz „szokásjogi” elemet, s minthogy a pozitív jog nem írja elő a gyakorlat követését, az jogilag nem kötelező. Követésének oka lényegében meggyőző erejében, helyességében van.

A jogalkalmazási gyakorlat által adott értelmezés általános formája mellett van az értelmezésnek egy lehetséges, de a szocialista jogrendszerben általánosan nem szükségszerű formája, a *Legfelső Bíróság irányelveiben foglalt*

jogértelmezés. A szocialista országok legfelsőbb bíróságainak az alkotmány vagy a bírósági szervezeti törvény alapján az eseti döntések meghozatalán kívül egyéb feladatai is vannak. Elvi irányítást kell gyakorolniok a bíróságok ítélkezése tekintetében. Tekintettel arra, hogy általánosan kötelező értelmezési aktusokat csak olyan szervek bocsáthatnak ki, amelyeknek alkotmányos joguk általánosan kötelező magatartási szabályok kibocsátása, az irányelvek *nem lehetnek általánosan kötelezőek.* Ha a bíróság irányelveit a pozitív jog kötelezővé teszi a bíróságok számára, nem vitás, hogy az irányelvekben adott értelmezésnek részleges kötelező ereje van. Az irányelvekben foglalt értelmezés azonban akkor is kötelező a bíróságokra, ha ezt a tételes jog kötelezően nem állapítja meg. E tétel a legfelső bíróságok általános irányító és felügyeleti jogköréből következik (532—534. lap).

A *jogirodalmi értelmezés* nem kötelező a szocialista viszonyok között sem, aminthogy a modern jogfejlődésben általában már nem az. A tudományos értelmezés korábban ismert közvetlenül vagy közvetve kötelező erejével szocialista viszonyok között olyan jogirodalmi jogértelmezés áll szemben, amely ugyan nem kötelező, amelynek azonban súlya van. Annál a szerepnél fogva, amelyet a tudomány általában a szocialista társadalomban betölt, megnő a szocialista irodalom szerepe és hatása mind a jogalkotás, mind a jogalkalmazás terén (538—539. lap).

A jogirodalom jogértelmezésén belül lehet a formák között bizonyos általános megkülönböztetést tenni. Így gyakran előfordul, hogy valamely állami szerv, pl. az Igazságügyminisztérium, egy törvénykönyvet, vagy valaminő jogszabálygyűjteményt, hivatalos kiadványt bocsát ki és ezekhez értelmezési megjegyzéseket fűz. Az állami szerv ezzel kétségtelenül irányítja az értelmezési gyakorlatot; az ilyesfajta kiadványoknak még akkor is különös súlya van, ha azokat csak valamely állami szerv megbízásából készítették. Ezért azt a jogirodalmi értelmezés különös esetének, bizonyos hivatalos jelleggel is rendelkező jogirodalmi értelmezésnek tekinthetjük, amely némileg elkülönül a jogirodalmi értelmezés általános formájától (540. lap).

Szabó Imre munkáján nagyon határozottan vonul végig a szocialista jog fogalmához tartozó elvként a törvényesség biztosításának elve. Ez a törekvése minden probléma tárgyalásánál határozottan előtérbe lép. Különösen is ki kell emelni ezzel kapcsolatban azokat a fejtegetéseket, amelyeket valamely szervnek az alárendelt szervekhez intézett utasítása kérdésében kifejt (500. és köv. lap). Az utasításnak a *jogegység* biztosítása szempontjából nagy jelentőségű szerepe van, a jogegység pedig a törvényesség elvéhez kapcsolódó követelmény. A kérdés az, hogy az utasítások tartalmazhatnak-e, s ha igen, kire kötelező magatartási szabályokat. A szocialista irodalomban elvileg és gyakorlatilag is eldöntött kérdésnek kell tekinteni, hogy az ilyen belső jellegű utasítások a magasabbrendű jogszabályokon alapuló, azok végrehajtására vagy a végrehajtással kapcsolatban szükséges szervezési és egyéb intézkedésekre normatív

szabályokat is foglalhatnak magukban. A belső utasítások kötelezők azokra az alárendelt állami szervekre, amelyek ezeknek közvetlen címzettjei.

Kérdéses, mennyiben kötelezők a normatív tartalmú utasítások az állampolgárokra. Hazai jogunk értelmében az utasítások nem tartalmazhatnak olyan rendelkezéseket, amelyekből az állampolgárokra közvetlenül jogok támadhatnak, amelyek az állampolgárokra kötelezettségeket rónak. Kétségtelen, hogy a belső utasítás nem teljesen közömbös az állampolgárok számára, s tulajdonképpen minden ilyen utasítás végső fokon valamiképpen szintén kihat rájuk. Az idevonatkozó törvényerejű rendelet ezért úgy szól, hogy az utasítások nem tartalmazhatnak az állampolgárok jogait *közvetlenül* érintő vagy befolyásoló magatartási szabályokat. Az utasításoknak az állampolgárokra vonatkozó közvetlen kötelező ereje nem is vethető fél, mert azok megismerésére nincs is módjuk. Magatartásukra csak közvetve hatnak ki s közvetve, nem a hivatalos vagy nem a szokásos hivatalos közzététel útján szerezhethetnek erről tudomást. Ettől függ az is, mennyiben kötelezők rájuk az utasításban foglalt értelmezési megállapítások. Ha a jogszabályoknak van egy köre, amely lényegileg csak az állami szervek számára kötelező, akkor megvan mind a lehetősége, mind pedig a gyakorlati szükségessége annak, hogy ugyanilyen körben ugyanazok a szervek, amelyek ilyen utasításokat kibocsáthatnak, kiadjanak ugyanebben a formában értelmezést tartalmazó utasításokat, mégpedig mind a saját utasításaik magyarázatára, mind pedig olyan magasabb rangú jogszabályok magyarázatára, amelyeknek végrehajtása tárgyában előbb utasításokat bocsáthatnak ki.

A szerző felveti a jogértelmezés kérdését a nemzetközi joggal kapcsolatosan (87. lap). Úgy látja, hogy a jogszabályok értelmezésének sajátos jogi oldala és a jogügyletek értelmezésének sajátos vonásai együttesen jelentkeznek a nemzetközi jogban, pontosabban a nemzetközi közjogban, amelyet különös vonásaira tekintettel bizonyos fokig el kell különítenünk a jogrendszer egyéb ágaitól. A nemzetközi jog az értelmezéssel általában csak a nemzetközi szerződésekkel illetően foglalkozik. Tekintettel arra, hogy szerződések értelmezéséről van szó, az irodalomban feldolgozott értelmezési problematika bizonyos mértékig érintkezik a jogügylet értelmezésével is.

A nemzetközi jog szocialista művelői hangsúlyozzák, hogy a nemzetközi szerződések valóságos értelmét kell feltárni, az értelmezés feladatát abban látják — ebben jut éppen kifejezésre azok szerződés jellege —, hogy mindkét szerződő fél akaratát, valóságos szándékát feltárja (89. lap).

Az értelmezéstudomány bizonyos általános vonásai — az értelmezés fogalma, szerepe, az értelmezés eredménye, az értelmezés módszere — érvényesek a nemzetközi szerződésekre és így a nemzetközi jogra is. Ugyanakkor ennek az értelmezési területnek megvannak a sajátosságai. Így mindenekelőtt figyelembe kell venni, hogy itt is állami akaratról van ugyan szó, de két, esetleg több állami akaratról, illetőleg ezek kifejezési formájáról. Ezzel összefüggésben bizonyos fokig más szerepet kap az értelmezés módszerének egyik vagy másik

eleme. A nemzetközi jog forrásainak sajátos rendje folytán — s ez már kívül áll a nemzetközi szerződések értelmezésén —, felmerül a szokásjog megállapításának (s ezzel egyben értelmezésének) a kérdése. A szerződéseket illetően pedig az a probléma, hogy van-e s milyen szerepe a szokásjog értelmezésénél, esetleg hézagainak kitöltésénél. Másként vetődik fel az autentikus értelmezés, a bírói értelmezés s ezzel összefüggésben az értelmezési fajták kötelező erejének kérdése is. Mindezek figyelembevételével az egész értelmezési elmélet általános elvi alapjain a nemzetközi jogtudománynak külön kell kidolgozni a nemzetközi szerződések s általában a nemzetközi jogértelmezésnek egész problematikáját (90—91. lap).

Egy recenzió keretében lehetetlen részletesen foglalkozni a jogértelmezésnek a nemzetközi jogban jelentkező problémájával. Röviden csak a következőkre mutatok rá. 1. A nemzetközi jogban a jogalkotás és a jogalkalmazás alanyai ugyanazok, ti. a szuverén államok. Ennek következtében a jogalkalmazás során az érdekelt államok megegyezésével nincs kizárva a jogszabály tartalmának a megváltoztatása, tehát új jogszabály alkotása sem. 2. A nemzetközi jog valamennyi szabálya nem vonatkozik valamennyi államra s ez befolyással van értelmezésük általános jellegű problémáira is. Azok a partikuláris nemzetközi jogszabályok, amelyek szocialista államok egymás közötti kapcsolatait rendezik, a szocialista gazdasági rend felépítményének részei. Itt a jogértelmezés módszerei nagyjából azonosak a szocialista államon belüli jogértelmezés módszereivel. A több állam megegyező jogalkotó akarata tartalmilag egységes akaratként jelentkezik. Az univerzális nemzetközi jogszabályok a mai átmeneti időszakban két eltérő gazdasági alap felépítményének részei s ez értelmezésüknél is különös helyzetet teremt. Ezeknél különös szerephez jutnak a nemzetközi jog általánosan elismert elvei. 3. Az univerzális jellegű nemzetközi szervezetek (pl. az ENSZ) belső életére vonatkozó nemzetközi jogszabályok értelmezésének egyes kérdései szintén különleges módon merülnek fel. 4. A nemzetközi jog megkülönbözteti az absztrakt normákat tartalmazó és az egyes felmerült konkrét eseteket rendező nemzetközi szerződéseket (*traité-loi, traité-contrat*). Ez utóbbiak közel állnak az államon belüli jog jogügyleteihez s ezeknél a jogügyletekre vonatkozó értelmezési szabályok alkalmazásának lehetősége inkább fennáll, mint a másik csoportba tartozó nemzetközi szerződésekénél. 5. A szokásjog a nemzetközi jog elismert forrása. Ezek értelmezésének különleges problémái vannak. Sokszor vitás, hogy van-e egyáltalában nemzetközi szokásjog s a szokásjog tartalma mindig sokkal bizonytalanabb, mint az írott jogszabályé. 6. Amikor a nemzetközi jog tudománya csak grammatikai és logikai értelmezésről beszél, azt a logikai értelmezésnek a burzsoá jogban szokásos tág értelmében teszi s nem akarja tudatosan kizárni a rendszertani és történeti értelmezés lehetőségét. 7. A nemzetközi jogban a joghézag analógia útján az érdekelt államok belső jogában foglalt pozitív jog alapján is kitölthető.

Szabó Imre könyve nagyon hasznos útmutatásokat szolgáltat a jogértelmezés kérdésének a nemzetközi jogban való vizsgálatához is.

Azok, akik merevnek tartják Szabó Imrének azt az álláspontját, hogy a jogalkalmazó kötve van a jogalkotó akaratához s nem hozhat létre új jogot, nem hagyhatják figyelmen kívül, hogy ennek az álláspontnak következetes érvényesítése a törvényesség biztosítója, feladása a törvényesség lazításának veszélyével járna.

Szabó Imre megállapítja, hogy „egyes népi demokráciák jogfejlődésének sajátossága, hogy egy ideig régi eredetű jogszabályokat is felhasznál”. Megállapítja, hogy itt nyilvánvalóan olyan átmeneti jelenségről van szó, amely fokozatosan, új jogszabályok megalkotásával megszűnik (266—267. lap). Kérdés, hogy ezekben az esetekben a régi jog értelmezéséről van-e szó vagy arról, hogy a hatalom birtokában levő osztály a jogszabályalkotás még nem kellő módon működő szervezete helyett közvetlenül, illetőleg a jogalkalmazók útján alkotja meg az új viszonyoknak megfelelő jogszabályokat.

Jogi szakirodalmunk jelentőségének megfelelő módon foglalkozott már eddig is Szabó Imre munkájával.² A recenziók persze nem adhatnak teljes képet a munka tartalmi gazdagságáról, inkább csak felhívják rá a figyelmet. A könyvet minden magyar jogásznak alaposan tanulmányoznia kell. Ehhez lesznek hivatva segítséget nyújtani e közlemény elején jelzett megbeszélések és viták. Szabó Imre munkája így lesz az egész magyar jogászság közkincsévé s ezáltal fog hozzájárulni szocialista jogunk magasabb színvonalára emeléséhez s ezzel a szocializmus építéséhez is.

² Az Eötvös Loránd Tudományegyetemen lefolyt vitát ismertető már említett közleményen kívül *Dr. Timár István*: Szabó Imre „A jogszabályok értelmezése” című könyvéről. *Magyar Jog* VIII. évf. 1961. 97—100. lap. *Szalay József*: Szabó Imre: A jogszabályok értelmezése. Az Állam- és Jogtudományi Intézet Értesítője IV. kötet 1961. 391—402. lap.